
ÖRÖKSÉG

KOVÁCS GYÓZŐ

Illyés Gyula estéje

Van láng alatti ősmag:
kék parázsú dacom!
S lassan fog az idő vagy
sors ilyen kupacon

Mindegy majd honnan jön a szél,
a rája hullt hamu
bolygassa csak meg, fölkel
a sziszegve újra gyűjt.

(Simon István: *Egő parázs*)

Hatalmas életmű tengernyi sűrűjébe merítünk bele, s az ujjaink között kipergő drágagyöngyből az öregkor lírájának legszebb darabjait próbáljuk összegyűjteni.

A távozó Illyés Gyula koporsójánál a *Sokaság fia* gyült össze; mindaz a gond, mely népét, nemzetét, s a tágabb horizonton az európai emberiséget gyötörte, mintegy kristályosító pontban sűrűsödött.

Már életében sem lehetett kétséges: Illyés Gyula életműve klasszikussá vált. Abban az értelemben, hogy nagyon is beleilleszkedett a magyar líra Petőfi-Ady-József Attila-Radnóti Miklós alkotta vonulatába, s így folytatója is lett a nemzeti, a nép-nemzeti mondanivalónak. De abban az értelemben is, miként az irodalmi népiciséget megfogalmazva, *Horváth János* már évtizedekkel elébb rögzítette: „Alig is van a modern európai irodalmakban nemzeti klasszicizmus, mely a naiv népiből oly sokat s oly mélyről merített volna, mint a miénk”. Ha most Illyés Gyula életművének bármely szakaszára, bármely műfajára gondolunk, aligha vonhatnók kétségbe e Horváth János-i megfogalmazást.

Illyés Gyula kései (még ne mondjuk: öregkori) lírájának letisztult hangjai, első körvonalai valamikor és valahol az ötvenes évek végén sejlenek föl. Akkor, hosszú idő után, jelentkezett új kötettel, a *Kézfogásokkal* (1956). Magával hozva a *Hősökről beszéltek*, a *Petőfi*, a *Puszták népe* hiteles-tárgyas szociográfiáját, mégis az *Egy év*, a *Hunok Párizsban*, a *Két kéz*, s az új drámák mellett, azok után, szinte revelációnak hatott, ilyen erővel robbant bele a kor magyar irodalmába a *Kézfogások*; benne két monumentális alkotással: a *Barátokkal*, illetve *A reformáció genfi emlékműve előtt* című nagyformátumú versekkel.

Nem csak az emberi helytállásról van szó, hanem arról is, hogy már itt és ekkor kitapintható: a tárgyiasságot egyfajta *befelé fordulás* váltja fel. Illyés hangja nemcsak bölcsőbb lesz, de *lágyabb* is, mely fokozatosan tért hódít -

párhuzamosan a hatvanas-hetvenes években írt drámákkal – az *Új versekben*, a *Dőlt vitorlában*, s nem kevésbé a *Fekete-fehérben* (1961, 1965, illetve 1968.), hogy aztán mindezeket tetézzé a *Kbáron ladikján* gondolataival (1969). Melléljük állítva, majdnem egyidőben, az emberiségért, a nemzetért vállalt felelősségérzet olyan dokumentumait, mint a *Tiszták*, illetve a *Hajszálgökörek*. Illyés Gyula öregkori líráját csak ezekkel együtt lehet fölmérni.

Ha bárki olvassa a *Dőlt vitorla* című versét: „Árbóc s vitorla, nézd, előre / mikor repül / leggyőztesebben? Amikor leg- / mélyebbre dül!” – tehát ha valaki ezt olvassa, aligha mentesítheti magát a *Kbáron ladikjától*. Avagy, ha belemerül *A reformáció genji emlékműve előtt* olvasásába, tudja-e mentesíteni magát a *Tiszták* áldozatos önmarcangolásától? Aligha. Az aktív cselekvés vágya ösztönzi, űzi-hajtja a költőt – teremteni. Aligha véletlen, hogy 1945 előtt a hazát szinte látomásosan, magasban szemlélete (*Haza a magasban*), az öregkori lírát pedig éppen a *Teremteni* alkotásvágya tölti be. Mint gondolatrendszert kifejező motívum – az ellentét éppen a kétféle költői attitűdből ered. S az sem véletlen, hogy a sort a *Nem volt eléggel* kezdi (még 1944-ben), hogy aztán fiatalabb nemzedéktársai – szinte félévtizedenként – fogalmazzák meg: *Nem elég* (Simon István), *Még nem elég!* (Váci Mihály), s ugyanezt kérdés formájában Juhász Ferenc (*Mű tebet a költő?*), ismét másként s nem a lírában Sütő András (*Csillag a máglyán*). E gondolatkört fogja össze – ismét – Illyés Gyula, amikor *A költő felel*: „Dolgozom: küzdve alakítom / nemcsak magamat, aminő még / lehctek, akinek jövőjét / az „ihlet óráin” gyanítom; / formálom azt is, amivé ti / válhattok, – azt munkálom én ki: / (...) / Semmiből nem lesz semmi? S ára van / mindennek, ami valamire jó? / Babrálva e világ dolgaiban / valami mégis újonan / marad kezünkben, olvasó!”

*

Sötér István már 1962-ben találóan tapintott rá: „*Illyés utolsó korszaka: küzdelem az új össz nemzeti költészetért, olyan körülmények közt, midőn magának a nemzetinek értelme is átváltozóban van. Ez az átváltozás, apály és dagály ütemében, hol cserbenhagyja a költőt, hol bátára emeli...*” (Tiszatuló tükrök, 1966. 207. l.) Korunk, s közelebről Közép-Kelct-Európa szunnyadó, s parázslásában is égető gondja foglalkoztatja a költőt: a nemzeti problematika. Közélről érzi: mi is a különbség a *nemzeti* és a *nacionalizmus* között. Fogalmazhatjuk úgyis: a nemzethalál (hiszen a *Tiszták* erre is példa) víziójával küzdő költő csak egyetlen orvosságot lel. Éspedig: „*Nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért*” (Hajszálgökörek, 1971. 445. l.). Nem véletlen, hogy a halálos döbbenet pillanatában *Balogh Edgár*, mint lenini normát idézi föl ezt a szentenciát, s „a néptestvériséggel azonosult szocialista nemzeti tudatot, az élő nemzetköziséget” fedezi fel benne. Mert *európaiságunk* (gondoljunk az idézett Horváth János-i formulára) és *magyarságunk* így ötvöződhet egy-egyé. Rácegres így ölelkezhet Párizssal, s *Boldizsár Iván* – ugyancsak Balogh Edgárral egyidőben – méltán írhatta le, hogy „Illyés életében egy ideig Rácegres közelebb volt Párizshoz, mint Budapesthez. Illyés azután is, egész életében beletartozott Párizs szellemi világába...” Miért? Mert Illyés Gyula gondolatrendszerében, költői „tüzeben”, az öregkori líra csöndjében, szemlélődő, s mégis világos s emberi magatartást formálni akaró bölcsességében „költészet és nemzet” – világirodalmi szinten is – *összetartoztak*. Amit fölidézzük az első budapesti nemzetközi költőtalálkozót, s abban mindazt, amit Illyés Gyula ott,

és akkor (1966-ban) elmondott, egyetlen gondolat maradt meg plasztikusan: nemzet és költészet; nemzet és egyetemesség. A különbözőség egysége; az előbbi a nemzetiben, az utóbbi az egyetemességben, vagyis a költészetben. De úgyis: a költők dolga, hogy – jól vagy rosszul – választ adjanak modern korunk kérdéscirc. Vagyis: így is érvényes a *Teremteni* illyési vágya és igénye, sőt parancsa, amint az *Oda a gyorsasághoz*, illetve a *Mozgó Világban* megfogalmazta.

Ezért tűnik – csak az első pillanatra – megdöbbenőnek az a realitás, amellyel Illyés Gyula Kháron ladikjára, vagyis az elmúlásra tekint. Valamiféle bölcs derúvel; úgy, hogy a *teremteni* motívum szálai közé keveredik mindegyre abból, mit a *Mors bona, nihil aliudban* fogalmazott meg: „mert minden jó, ha jó – biz így igaz! – a vége! / S mi a legfőbb jó a világban? / A végső oltalom! A jó vége! Ezt ígérte / vallás, feleség, vagyon, állam / [...] / hogy szépség és igazság és jóság és szabadság / mosdasson, derítsen: segítsen / befejeznünk Ádám föld-szelidítő harcát”.

De folytatódik a sor – a köteteken át – a *Séta árnyékkal*, *A tárgyakkal*, *A korosztály behajózásával*, az avantgarde-ra emlékeztető *Alkonyatban*-nal, a *Közélgő csönddel*; *Arc és tükörrel*, az *Alkonyi úttal*, a *Római rommal*, hogy mindezeket kövesse a *Közeliűő fagy*, a *Világodban világtalan*. Másfelől újra és újra fölmerülnek a gyermekkori emlékek, mint e lelkiállapot, gondolat- és érzésvilág jellemzői: *Emlékezés egy gyerekkori havazásra*, *Ifjúság*, *Párizs*, *szerelem*, *Gyermekkorom zivatarai* vagy az *Önálló emlék*. És szinte lehetetlen mindezekhez nem elolvasni azokat a bevezetőket, melyeket a *Dölt vitorla* és a *Fekete-fehér* kötetéhez írt: múlt és jelen, ifjúság és jelenvaló öregség ölelkezik ezekben, hogy egy hatalmas életművet forrasszon egybe.

Egy hatalmas életművet, melynek utolsó szakasza szemünk előtt ércesedett szoborrá, melyet – ha megérintünk – szól, tanít, bölcsességre int, mint őt is az elődök és idősebb kortársai, a *Poesis Hungarica* hősei: „Apjuk, nagyapjuk, dédjük lettem, / kiknek a térdein ügettem; / kik adnak mindig tanácsot / óvni a szétomló családot.”

E köré a vers köré úgy gyűlnek össze a vele közeli időben keletkezettek, mint korábban a *Kézfogások Bartókja* s *A reformáció genfi emlékműve előtt*-tíhez az *Árpád*, *Zrínyi*, a *költő*, vagy a *Széchenyi bídja*, vagy a *szekszárdi táj*, s a *táj – Erdély(ben)*.

*

Mi maradt meg? Ember, emberiség, emberség – haza, s a határokon túli szép, tág horizont. Az egykori álom (*Haza a magasban*) – végre valóság lett: teremthetett, taníthatott a költő.

Hogy' is írja az Illyés-felfedezte Váci Mihály? „Én úgy szeretnék népcem / mesélő emlékezetében / pár szóban megmaradni, / ahogy ma a beszédben / példa s bölcsességképpen / közmondást szokta bólogatni / [...] / hol van már, hol van! – és ki az?”

Mi annyiban módosíthatjuk: Illyés Gyula az, aki népe-nemzete kezét fogva – tudott beszélni, szót váltani világjelenségekkel, nagy reformátorokkal; aki nézte a hazát és nem feledte Európát. Öregkori lírája ebben is így vált teljessé, s maradt ránk testamentumként. Ez az örökség kötelez. Nagy felelősséget ró az utána maradottakra. Helytállni úgy, miként ő tudott.